

۵. رسائل الشریف المرتضی، سید مرتضی، تحقیق سید احمد حسینی و سید مهدی رجایی، قم، دار القرآن الکریم، ۱۴۰۵ق.
۶. الرعاية في علم الدراية، زين الدين بن علي شهيد ثاني، تحقيق عبد الحسين محمد بن علي بقال، قم، كتابخانه آيت الله مرعشي، ۱۴۰۸ق.
۷. السنّة، ابن ابي عاصم، احمد بن عمرو، تحقيق محمد ناصر الدين الباني، بيروت، المكتب الاسلامي، سوم، ۱۴۱۳ق.
۸. الفصل في الملل و الاهواء و النحل، علي بن احمد ابن حزم اندلسي، بيروت، دار صادر، اول، ۱۳۲۰ق.
۹. كتاب الام، محمد بن ادريس شافعي، دمشق، دار الفكر، دوم، ۱۴۰۳ق.
۱۰. المقنعة، محمد بن محمد بن نعمان مفيد، تحقيق جامعه مدرّسين، قم، جامعه مدرّسين، دوم، ۱۴۱۰ق.
۱۱. النّهاية في غريب الحديث و الاثر، مجد الدين بن اثير، تحقيق طاهر حمد زاوي و محمود محمد طنّاحي، قم، نشر اسماعيليان، چهارم، ۱۳۶۴ش.
۱۲. مقاله تواتر خبر، سايت ويكي فقه (۱۳۹۸/۱۱/۲۱)، wikifeqh.ir.

۳ طرح تحقيق روش شناسی فقيهان در مواجهه با لغت

سید محمد علی هاشمی^{۱۵}

احمد براریان^{۱۶}

محمد مصطفی یکتایی^{۱۷}

سید مهدی لطیفی^{۱۸}

دانش لغت، یکی از ابزارهای اجتهاد فقیهان است. شناخت روش مواجهه آنان با لغت، الگوی اجتهاد را کامل می‌کند. بسیاری از محدثان شیعه، همان فقیهان عالی‌قدر بودند؛ بزرگانی چون شیخ صدوق، شیخ مفید، شیخ طوسی، علامه حلی و شهیدین، فقیهانی نام‌دار و محدثانی بلندمرتبه‌اند که نامشان

۱۵. طلبه مدرسه علمیه امام باقر علیه السلام، قم. (la808t@gmail.com)

۱۶. طلبه حوزه علمیه قم. (bararian.ah@gmail.com)

۱۷. طلبه مدرسه علمیه امام باقر علیه السلام، قم. (mostafakar77@gmail.com)

۱۸. دانش پژوه مرکز تخصصی فقه و اصول امام حسین علیه السلام، قم.

در بیشتر طرق حدیثی شیعه، آمده است. آشنایی با چگونگی بهره‌گیری فقیهان و محدثان از دانش لغت، جایگاه این دانش را در سیر اجتهاد نشان داده و راه را برای دانش‌پژوهان روشن می‌سازد.

طرح حاضر که بر فعالیت علمی فقیهان و محدثان مختلف، به ویژه علامه حلی تطبیق گشته، سرفصل‌های مطالعه و پژوهش در «روش‌شناسی مواجهه فقیهان با لغت» را نشان می‌دهد. با بهره‌گیری از این طرح می‌توان ابعاد مختلف رفتار لغوی یک فقیه را بازشناسی کرد. برخی از این سرفصل‌ها، مقدمات روش‌شناسی را شکل می‌دهد. این گروه، دو دسته است؛ یکی شناسه فقیه را نشان می‌دهد مانند نام کامل و دیگری، جایگاه علمی او را مانند حوزه محلّ تحصیل. این دو گروه هرچند در ظاهر، ارتباطی با روش‌شناسی لغوی ندارد ولی در مراحل تحلیل و نگارش، ارتباط آن روشن می‌شود.

برای به دست آوردن اطلاعات در هر یک از سرفصل‌های یادشده سه روش وجود دارد: نخست، استفاده از خودنوشت‌های فقیه؛ دوم، بهره‌گیری از منابع تاریخی و شبه تاریخی عمومی و تخصصی؛ سوم، مهندسی معکوس در آثار نویسنده. استفاده از هر سه روش در کنار هم ضروری است؛ چراکه اطلاعات یکدیگر را تکمیل می‌کنند. پس از گردآوری و تحلیل اطلاعات در هر یک از سرفصل‌های یادشده، الگوی لغوی فقیه، (از مبادی تا نتیجه) ترسیم می‌شود.

الف) اطلاعات هویتی فقیه

۱. نام کامل
۲. اطلاعات پدر و مادر
۳. اطلاعات قبیله به ویژه میزان اصالت عربی و یا ارتباط با عرب
۴. زمان و مکان تولّد و رشد
۵. وضعیت وثاقت (عدالت و ضبط)
۶. مذهب

ب) اطلاعات علمی

۱. استادان و زمینه علمی بهره‌گیری از هر استاد
۲. حوزه محلّ تحصیل و زمینه‌های علمی موجود در آن

۳. شاگردان و تخصص‌های آنان
۴. مسافرت‌های علمی و مقصد، علت و گونه آن (برای تحصیل مقدمات یا تکمیل دانش یا تدریس و گسترش دانش یا ...)
۵. آثار و گونه‌شناسی آن
۶. دیدگاه‌ها (مبانی، نتایج) و روش (مبادی، مواد، چگونگی ترکیب مواد، چگونگی تحلیل) خاص در زمینه‌های علمی مختلف

ج) ویژگی‌های علمی در حوزه لغت

۱. جایگاه علم لغت در اندیشه فقیه
  - در کدام دانش، کدام باب و کدام مسأله از لغت بهره گرفته است؟
  - کاربرد لغت در کدام اثر او بیشتر است؟ چرا و چگونه؟ ترتیب به‌کارگیری لغت در آثار او از حیث کمیت، چگونه است؟ چرا و چگونه؟
  - مبادی وی برای بهره‌گیری از لغت، چیست؟
  - مبانی وی برای بهره‌گیری از لغت چیست؟
۲. منابع لغوی (کتاب‌های قابل بهره‌گیری در لغت) و لغویان مورد توجه فقیه
  - او به چه منابعی دسترسی داشته است؟ دسترسی وی اختیاری بوده (خودش این منابع را تهیه کرده) یا ناچاری (نتوانسته به منابع بهتری دست یابد)؟
  - به کدام یک از منابع لغوی، توجه بیشتری کرده؟ روش برخورد او با هر یک از این منابع چگونه بوده است؟
  - تحلیل او نسبت به هر یک از منابع لغوی یا لغویان، چیست؟
۳. چگونگی بهره‌گیری فقیه از لغت
  - استفاده او از لغت، تقلیدی است یا اجتهادی (اعم از نقل و تحلیل لغت)؟ چرا و چگونه؟
  - او در تحلیل‌های خود به چه نوع شواهدی استناد می‌کند؟ (شعر جاهلی، شعر شاعر خاص، شعر قبیله خاص، شعر منطقه خاص، نثر عرب، استعمالات منقول لغویان و ...)
  - آیا از قرآن در تحلیل‌های لغوی استفاده می‌کند؟ در چه موضعی و چگونه؟ آیا از حدیث در تحلیل‌های لغوی استفاده می‌کند؟ در چه موضعی و چگونه؟

- تحلیل‌های لغوی او شامل چه مراتبی از معنا می‌شود؟ (معنای ریشه، معنای هیأت، معنای استعمالی، معنای مقصود و ...)
- بهره‌گیری او از لغت قرآن و حدیث با بهره‌گیری او از شواهد دیگر، چه تفاوتی دارد؟
- آیا به‌طور واژگان توجه می‌کند؟ در چه موضعی و چگونه؟
- الگوی وی برای کشف معنا چیست؟
- ۴. دیدگاه‌های لغوی فقیه در موضوعات زیر:
  - مترادف، توارد و تباین
  - ضد و متضاد
  - اشتراک لفظی و معنوی
  - استعمال لفظ در بیش از یک معنا
  - مراتب معنا
  - دخیل و اصیل و معرب و فصیح
  - اضطرابات لغت
  - حقیقت و مجاز
  - مولد و مصنوع
  - مهمل، ممات و معروف
  - اشتقاق

